

KONCEPCJE DUSZPASTERSKIE STANISŁAWA HOZJUSZA
NA PODSTAWIE JEGO DZIAŁALNOŚCI
W DIECEZJI WARMIŃSKIEJ

Zaproponowany mi temat nastrocza pewne trudności formalne i materialne.

Trudności formalne. O teologii pastoralnej, we współczesnym znaczeniu tego słowa, można mówić dopiero od 1777 roku, gdy cesarzowa austriacka Maria Teresa ufundowała we Wiedniu osobną katedrę teologii pastoralnej. Nie można mówić o teologii pastoralnej u Stanisława Hozjusza, najwyżej o jej elementach zawartych w teologii dogmatycznej, moralnej, liturgice, prawodawstwie kościelnym Hozjusza, a raczej o pewnych cechach koncepcji duszpasterstwa Hozjusza z czasów jego działalności biskupiej.

Trudności materialne. Spuścizna pisarska Hozjusza jest duża, ale ciągle nie jest pełna. Obejmuje ona głównie pisma teologiczne oraz korespondencję na tematy ogólnokościelne i prywatne. Zakres zajęć Hozjusza był bardzo szeroki. Obejmował on nie tylko sprawy kościelne Warmii, lecz również Kościoła polskiego, a przede wszystkim Kościoła powszechnego. Do tego dochodziły sprawy administracji i stanu. Dokumentów na tematy diecezjalne, dotyczących zwłaszcza duszpasterstwa nie zachowało się wiele do naszych czasów.

Mimo wymienionych tu trudności koncepcja duszpasterska Hozjusza w diecezji warmińskiej rysuje się dosyć wyraźnie. Wynika ona z pierwszych doświadczeń i niepowodzeń duszpasterskich, z Hozjuszowej antropologii i eklezjologii, a zwłaszcza z ustawodawstwa seminaryjnego i synodalnego.

Reforma kościelna trydencka wyznaczyła duszpasterstwu nowe zadania. Współczesny pastoralista F.X. Arnold omawiając ten okres, wymienia tu zasadę podziału terytorialnego na parafie, liturgię, katechezę i kazania, jako charakterystyczne elementy pastoralne, mające na celu zapewnienie właściwej opieki duszpasterskiej wierznych i stanowiące istotne przejawy działalności duszpasterskiej Kościoła okresu potrydenckiego¹.

Ks. M. Jabłoński, historyk duszpasterstwa potrydenckiego, doszukuje się istotnych momentów pastoralnych tego okresu w ustawodawstwie synodalnym, listach pasterskich biskupów i podręcznikach duszpasterskich².

Kryteria duszpasterstwa potrydenckiego, zwłaszcza w jego wczesnym stadium, nie

¹ F. X. Arnold: *Pastoraltheologische Ansätze in der Pastoral bis zum 18. Jahrhundert*. W: *Handbuch der Pastoraltheologie*. Bd. I. Hgb. F. X. Arnold, K. Rahner, V. Schurr, L. Weber. Freiburg 1964 s. 29 nn.

² M. Jabłoński: *Teoria duszpasterska (wieku XVI-XVIII)*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, pod red. bpa M. Rechowicza. T. II cz. I. Lublin 1975 s. 309.

są ujmowane jednolicie. Okres ten jest jeszcze ciągle przedmiotem intensywnych badań, a każdy nowy rok rzuca coraz więcej światła na początki potrydenckiej odnowy. W tej sytuacji zdecydowałem się wyjść z pewnych koncepcji teoretycznych duszpasterstwa Hozjusza, z jego nauki o człowieku i Kościele, aby w dalszej fazie przeanalizować działalność biskupa Hozjusza w aspekcie duszpasterstwa praktycznego.

Antropologia Hozjusza oparta jest w zasadzie na wzorcu augustyńskim, zmodyfikowanym w pewnych punktach elementami chrześcijańskiego neoplatonizmu renesansowego. Hozjusz przyjmował, iż istotnym czynnikiem w człowieku jest dusza. Ma ona ożywiać ciało i za swoim pośrednictwem podporządkować je Bogu. Chociaż Hozjusz pierwszeństwo przyznawał duszy człowieka, doceniał również jego ciało. Przypominał, że Bóg podjął się zbawienia całego człowieka, który składa się z duszy i ciała. Z tego założenia wyprowadzał Hozjusz postulat oddawania czci Bogu, zarówno wewnątrz jak zewnątrz.

Hozjusz niejednokrotnie przypominał, że Bóg jest nie tylko stwórcą ludzi, troszczy się o ich zachowanie, lecz jest również ich zbawcą. Powyższy pogląd niewątpliwie pochodzenia augustyńskiego, miał dla Hozjusza znaczenie istotne. Bóg stwarzając człowieka na swoje podobieństwo, wszczepił w niego możliwość i potrzebę powrotu do Boga w postaci usprawiedliwienia i zbawienia. Zależność człowieka od Boga tkwi w naturze ludzkiej. Ona właśnie stanowi źródło religijności człowieka wobec Boga. Powyższy pogląd, upatrujący źródło religii w samym człowieku, typowy dla okresu Odrodzenia, pozwolił Hozjuszowi na wyprowadzenie z duchowociesnej natury człowieka postulatów oddawania Bogu czci wewnętrznej poprzez wiarę, nadzieję oraz czel zewnętrzną, głównie poprzez praktyki religijne i dobre uczynki.

Eklezjologia Hozjusza jest bardzo obszerna. Tu ograniczę się do podania kilku charakterystycznych cech. Hozjusz określa Kościół jako „wspólnotę wiernych, jedno ciało złożone z wielu członków, którego Głową jest Chrystus”¹.

Hozjusz obdarzał Kościół następującymi znamionami: świętością, powszechnością, jednością i apostołskością. Z wymienionych cech największe znaczenie przypisuje Hozjusz jedności Kościoła. Jedność „łączy się u Hozjusza najściślej z istotą Kościoła, którą stanowi niepodzielny, mistyczny Chrystus”².

Wiernych we wspólnocie łączą wiara i miłość. Hozjusz wyróżniał wiarę jako cnotę i doktrynę. Przy omawianiu jedności Kościoła chodzi o wiarę jako doktrynę, przyjmowaną jako całość prawd wiary, podawanych przez Kościół katolicki. Jednakowe wyznaczenie prawd wiary stanowi o jedności Kościoła³.

Papież Juliusz III w liście z dnia 11 V 1551 roku, skierowanym do wiernych diecezji warmińskiej, w którym zawiadamiał o mianowaniu Stanisława Hozjusza biskupem warmińskim, przypominał, że powierzona została Hozjuszowi troska duszpasterska i rządy w Kościele warmińskim, zarówno w sprawach duchowych jak i doczesnych⁴.

Zachowane dokumenty z działalności biskupa warmińskiego Stanisława Hozjusza pozwalają stwierdzić, iż Hozjusz czynnie włączał się w pracę duszpasterską diecezji,

¹ M. Borzyszkowski: Ideale renesansowego humanizmu chrześcijańskiego Stanisława Hozjusza (1504-1579) w filozoficznym ujęciu Boga i człowieka, *Studia Warmińskie* 1970 t. VII s. 145-147.

² *Opuscula* Stanisława Hozjusza, Opera omnia: T. I, Coloniae 1584 s. 69.

³ L. Nadolski: Nauka kardynała Stanisława Hozjusza o jedności Kościoła, *Studia Warmińskie* 1973 t. X s. 21.

⁴ Tamże, s. 31. — J. Smoczyński: Eklezjologia Stanisława Hozjusza, Pelplin 1937 s. 10 n.

⁵ S. Hosii Epistolae. Ed. F. Hipler, V. Zakrzewski. T. II. Cracoviae 1879 nr 993.

wizytując parafie, m.in. Reszel, Barczewo⁸, wydając listy pasterskie z prośbą o modlitwę w intencji ślubu królewskiego, o szczęśliwy przebieg synodu piotrkowskiego, w okresie Wielkiego Postu, w intencji sejmu lubelskiego⁹.

Znamienny jest program Wielkiego Tygodnia 1564 roku. W Wielki Czwartek (30 III 1564) Hozjusz odprawiał nabożeństwo w katedrze fromborskiej. W Wielki Piątek głosił w Braniewie kazanie o niełamaniu kości Chrystusowi. W Wielką Sobotę udzielał we Fromborku święceń kapłańskich. W tym samym dniu wrócił do Braniewa, aby tam przeżyć Wielkanoc i odprawić Mszę św.¹⁰.

Zadaniem biskupa jest jednak troska duszpasterska o wiarę i dostęp do łaski, a w ostatecznym rezultacie zbawienia całego Kościoła diecezjalnego. Widziałbym więc w duszpasterstwie Hozjusza dwa charakterystyczne okresy: przedtrydencki i po-trydencki.

Okres przedtrydencki

Jest to okres nacechowany próbami powstrzymania rozpadającej się jedności Kościoła, w oparciu o środki doktrynalne i bezpośrednie oddziaływanie na wiernych.

Najwięcej troski przysporzyły Hozjuszowi dwa miasta: Elbląg i Braniewo, obydwie z powodu daleko posuniętej tam reformacji i naderwanych więzów z Kościołem katolickim.

W północnej części diecezji, okupowanej od 1519 roku przez wojska krzyżackie, panowała trudna sytuacja. Pobyt wojsk sprzyjał aktywnej infiltracji predykantów luterskich, wysyłanych z Królewca. Działali oni najpierw w Braniewie, potem w Ornecie i Tolkmicku. Do Reszła przyszli wprost z Wittenbergi. Dołączyli się do nich niektórzy księża z Elbląga, aby bliżej zapoznać się z nauką Lutra.

W Elblągu luteranizm zakorzenił się bardzo wcześnie. Sprzyjała mu duszpasterska beztroška fikcyjnych proboszczów przy kościele św. Mikołaja.

Podobnie było w Braniewie, które było otoczone szczególną opieką G. Polenza, byłego biskupa sambijskiego, nie bez współdziałania tamtejszego komendanta wojskowego Piotra von Dohna. Tragiczne zmagania, które miały miejsce w tym mieście nie zakończyły się nawet po przejściu miasta w 1525 roku przez wojska polskie.

Pokój w Elblągu i Braniewie zaprowadziła dopiero w następnym roku zdecydowana postawa króla, a zwłaszcza członków komisji królewskiej¹¹. Pokój ten nie trwał jednak długo. Za rządów biskupa Hozjusza siły luterskie ponownie zaktywizowały się w Elblągu, zwłaszcza wokół kościoła poddominikańskiego, szkoły i rady miejskiej.

Hozjuszowi bardzo zależało na pozyskaniu elblążan. Zdawał sobie sprawę, iż brak mu odpowiednich duszpasterzy dla tego miasta. Zdecydował się na przeciwdziałanie doktrynalne w postaci serii kazań. W tym celu w Wielkim Poście (15 II-28 III) 1553 roku przyjechał Hozjusz do Elbląga. Przywiózł napisane przez siebie kazania, które w kościele św. Mikołaja w Elblągu wygłaszał ks. Erdmann. Ich tematyka dotyczyła roku kościelnego, wiary i uczynków, spowiedzi, Komunii św. pod jedną postacią, Eucharystii, naśladowania Najśw. Maryi Panny, pokuty i nawrócenia człowieka¹².

Niestety ani kazania, ani rozmowy Hozjusza z członkami rady miejskiej w Elblągu,

⁸ J. Wojtkowski: Kalendarium Stanisława Hozjusza, *Studia Warmińskie* 1979 t. XVI s. 37.

⁹ Tamże, s. 88. — S. Hosii Epistolae, jw. II, 1052; 1057; 1715.

¹⁰ J. Wojtkowski, jw. s. 80.

¹¹ M. Borzyszkowski: Tekst i problematyka rękopisu *De exortu heresis lutherane z 1529 r.* na tle polemiki religijnej na Warmii; *Studia Warmińskie* 1974 t. XI s. 20-23.

¹² F. Hipler: Die deutschen Predigten und Katechesen der ermländischen Bischöfe Hosius und Kromer. Köln 1885 s. 19 nn.

ani późniejsza misja jezuitów z Braniewa, różne próby bezpośredniego oddziaływania na odchodzących od jedności Kościoła mieszczan elbląskich, nie przyniosły rezultatu¹³.

Wydaje się, iż niepowodzenie tej misji skłoniło Hozjusza do szukania innej metody oddziaływania. Hozjusz doszedł już wtedy do wniosku, że odwrót od luteranizmu wymaga większych sił. Miał tu na myśli zapewne pomoc ze strony jezuitów¹⁴, ale też i inne środki, które wymagały dłuższego i dobrego przygotowania.

Okres potrydencki

Jest to okres nacechowany umacnianiem jedności Kościoła warmińskiego przez oparcie się na środkach doktrynalnych oraz poszerzonym zakresie środków sakramentalnych, przez oddziaływanie na wiernych pośrednio, poprzez zastęp nowych kapłanów jak i przez ustawodawstwo synodalne.

Stanisław Hozjusz w swej *Confessio* zawarł również pewne elementy teologii pastoralnej, zwłaszcza w odniesieniu do teologii kapłana-duszpasterza. Zaczął tu od problematyki pojednania człowieka z Bogiem. „Chrystus najwyższy Kapłan dokonał pojednania na krzyżu. Kapłani jako ministrowie Chrystusa prowadzą to dzieło dalej. Chrystus jest głównym pasterzem. On chrzci, odpuszcza grzechy, wstawia się do Boga Ojca za ludźmi“¹⁵. Kapłan natomiast jest posłańcem Chrystusa do ludzi i pośrednikiem między Bogiem a ludźmi. Władza kapłana wypływa z najwyższego kapłaństwa Chrystusa. Zadaniem kapłana jest posługiwanie. „Kapłani swoje posłannictwo spełniają, pouczając lud o tajemnicy pojednania na krzyżu. Następnie zabiegają o to, by lud pozbywał się grzechów, które są przeszkodą do osiągnięcia zbawienia. Ludzie zbliżają się do Boga przez żywą wiarę — przyjmowanie sakramentów“¹⁶.

Program duszpasterski, oparty na oddziaływaniu na wiernych przez świątłych, pobożnych i będących w jedności z biskupem oraz Stolicą Apostolską kapłanów, realizował Hozjusz poprzez założone w 1565 roku w Braniewie Seminarium Duchowne oraz zwołany w tymże roku do Lidzbarka Warmińskiego synod diecezjalny.

Seminarium miało przygotować nowych kapłanów, według zasad formacji opartej o uchwałę Soboru Trydenckiego. Konstytucje seminaryjne, zatwierdzone przez Hozjusza, zobowiązywały alumna do codziennego uczestniczenia we Mszy św., do comiesięcznej spowiedzi, przyjmowania Komunii św. i udziału w uroczystościach kościelnych. Ponadto alumni mieli gromadzić się rano i wieczorem na wspólne modlitwy. Konstytucje seminaryjne przewidywały też przygotowanie praktyczne alumnów do czynności duszpasterskich, zwłaszcza w zakresie liturgii i śpiewu kościelnego¹⁷.

Program seminaryjny przewidywał zapoznanie się z katechizmem, naukę przedmiotów humanistycznych, a następnie studia z zakresu filozofii i teologii. „Zwykle jednak większość alumnów zaczynała od nauki gramatyki łacińskiej, śpiewu kościelnego, znajomości *computum*, czyli kalendarza kościelnego, którego znajomość była niezbędna do odmawiania godzin brewiarzowych i odprawiania Mszy św., Pisma Świętego, ksiąg kościelnych, homilii oraz administrowania sakramentów, zwłaszcza pokuty i ceremonii“¹⁸.

¹³ A. Szorc: Stanisław Hozjusz a reformacja w Elblągu, *Studia Warmińskie* 1970 t. X s. 86 n.

¹⁴ S. Hostii Epistolae, jw. II, 993.

¹⁵ M. Jabłoński, jw. s. 313.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ H. Gulbinowicz: Geneza konstytucji hożańskich Seminarium Duchownego w Braniewie, *Studia Warmińskie* 1968 t. V, s. 52 n.

¹⁸ Tamże, s. 54.

Konstytucje hozjańskie zwracały uwagę również na potrzebę ćwiczenia alumnów w głoszeniu kazań i katechez, a tym samym w sztuce upowszechniania prawd wiary.

Synod diecezjalny, zwołany na 22 IX 1565 roku przez Stanisława Hozjusza do Lidzbarka Warmińskiego, stawiał wysokie wymagania kandydatom na duchownych. Świecenia kapłańskie mógł otrzymać tylko ten, kto wykazał się dobrym postępowaniem moralnym, odpowiednim wykształceniem i nie sprzyjał herezji. Od kapłanów synod domagał się prowadzenia życia bez skaz i grzechów, nacechowanego dobrymi uczynkami. Synod stanowił również, iż pracę w duszpasterstwie lub godność kościelną można było uzyskać tylko za zgodą biskupa lub jego wikariusza¹⁹.

Synod Hozjusza, stosownie do uchwał Soboru Trydenckiego, podejmował cały szereg nowych problemów, w stosunku do synodów uprzednich. Świadczą o tym rozdziały uchwał tegoż synodu, m.in. o wierze, o wymaganiach stawianych proboszczom czyli duszpasterzom, o udzielaniu sakramentów św., o obrzędach kościelnych, o dniach św. i postach, o szkołach itp.²⁰.

Uchwały synodu lidzbarskiego rozpoczynają się od wyznania wiary, w którym jego uczestnicy przyjmują kanon *Pisma Świętego*, artykuły wiary zawarte w Symbolach wiary apostoelskich soborów: Niceańskiego i Konstantynopolskiego I, jak i to co zostało określone podczas Soboru Trydenckiego. Synod zalecił również jednomyślną, stosownie do zwyczaju Ojców Kościoła, interpretację *Pisma Świętego*. Tradycja apostoelska zostaje uznana za źródło wiary, ustalona liczba sakramentów św., potępione herezje. Kościół Rzymski uznany został za matkę wszystkich kościołów, a papieżowi Piusowi III i jego następcom okazano posłuszeństwo²¹.

Synod zalecił, aby każdy duszpasterz posiadał dekrety Soboru Trydenckiego i z nimi uważnie zapoznał się, aby mógł pouczać wiernych, wiedząc jakich błędów unikać i przed którymi ostrzegać wiernych²².

Synod uchwalil, aby tekst uchwał posiadał kościół katedralny we Fromborku, kolegiacki w Dobrym Mieście, księży dziekani i proboszczowie²³.

Uchwały synodalne przestrzegały przed korzystaniem z hereetyckich postylli i podobnych im ksiąg i polecały, aby je przekazano władzy kościelnej²⁴. Stosownie do uchwał synodalnych każdy proboszcz powinien posiadać postylle lub kazania: Jana Ecka (+1543)²⁵, Jana Hoffmeistera (+1547)²⁶, Jana Ferusa (Wild) (+1554)²⁷, Michała

¹⁹ Constitutiones synodales Warmienses, Sambiensis, Pomesanienses, Culmensis necnon provinciales Rigenses, rec. F. Hipler. Brunsbergae 1899: IV. Synodus Stanislai Cardinalis et Episcopi Warmiensis anno 1565 celebrata col. 35 nn. § 7, 17.

²⁰ F. Hipler: Geschichte der ermländischen Diözesansynoden, *Pastoralblatt für Diözese Ermland* 1895 nr 10 s. 113.

²¹ Constitutiones, iw. § 1.

²² Tamże, § 2.

²³ Tamże, § 5.

²⁴ Tamże, § 2-3.

²⁵ Jan Eck (1486-1543), teolog polemista, działający głównie w Ingolstadtzie. Był między innymi autorem pięciu tomów kazań, wydanych w Ingolstadtzie i Augsburgu w latach 1530-1539. Por. D. Wojtyśka: Eck Johan, *Encyklopedia Katolicka (= EK)*, IV, 648 n. Biblioteka WSD w Olsztynie posiada w swoich zbiorach *Homiliarii Eckiani adversus sectas, ab ipso autore denuo recogniti. T. III et IV (de sanctis et sacramentis)*. Ingolstadtii 1536 (Sd 54/1-2).

²⁶ Jan Hoffmeister OESA (1509-1547). Znany kaznodzieja ludowy, zaangażowany w kontrreformację i wewnętrzną odnowę Kościoła. Był autorem pism z zakresu kaznodziejstwa, *Pisma Świętego*, apologetyki polemicznej. Por. *Lexikon für Theologie und Kirche (= LThK)*, Freiburg 1960 t. V, 416. Seminarium w Braniewie posiadało homilie Hoffmeistera. Por. J. Obląk: O początkach Kolegium Jezuitckiego i Seminarium Duchownego w Braniewie, *Studia Warmińskie* 1968 t. V s. 24.

²⁷ Jan Ferus (Wild) (1495-1554) OFM, kaznodzieja katedralny w Moguncji, egzegeta, autor komentarzy do Ewangelii według św. Mateusza i św. Jana, ze względu na tendencje luterzańskie, ocenzonejanych

Heldinga (+1561)²⁸, Franciszka Poligranusa (+1550)²⁹, a także wyznanie wiary z synodu piotrkowskiego z 1553 roku³⁰.

Synod nakazywał również, aby duszpasterze posiadali traktaty sakramentalne i korzystali z nich przy słuchaniu spowiedzi św.³¹. Chodziło tu o pisma teologiczne następujących autorów: Bartłomieja z Pizy (+1347)³², Sylwestra Pierrasa (+1520)³³, Aniola de Clavasio (+1495)³⁴, Jana Polanco (+1577)³⁵.

Hozjusz zapowiadał, iż zatroszczy się o diecezjalną agendę kościelną, o podręczniki duszpasterskie i kapłańskie, które każdy proboszcz powinien posiadać³⁶. W szkołach dzieci mają używać katechizmu i podręczników, aprobowanych przez władze kościelne³⁷.

Z innych uchwał synodalnych na uwagę zasługują te: aby kościoły były utrzymywane w czystości i aby w miejscach świętych nie prowadzono handlu³⁸.

Stosownie do uchwał synodalnych wszyscy duszpasterze powinni wykazać swą gorliwość podczas odprawiania Mszy św., głoszenia kazania, słuchania spowiedzi i udzielania sakramentów św., zwłaszcza w okresie Wielkiego Postu. Synod zalecił, aby po kazaniu odmawiać z wiernymi: Modlitwę Pańską, Pozdrowienie Anielskie, Wyznanie wiary, 10 przykazań Bożych i Spowiedź powszechną, powoli i wyraźnie, w języku ojczystym, aby ci, którzy nie znają tych modlitw, mogli się ich nauczyć³⁹.

Proboszczowie, zwłaszcza w Adwencie i w Wielkim Poście powinni uczyć katechizmu. Duszpasterze mają również pouczać wiernych jakich powinni unikać wad, a w jakich doskonalić się cnotach. Synod zwracał szczególną uwagę na najczęściej popełniane grzechy, np. pijaństwo i lichwę, które tak często się zdarzają, że pospół-

---

przez D. de Soto. Większość jego pism dostała się na indeks. Por. L.ThK 1960 t. X, 1123. Biblioteka WSD w Olsztynie posiada następujące pisma Ferusa: *Enarrationes breves et dilucidae in Acta Apost.* Coloniae 1567 (Sd 144); *Hi Sacrosanction Testi Christi Evangelium secundum Mathaeum libri quatuor*, Antverpiae 1560 i Lugduni 1609 (Sd 425, 467); *Sommertheil der Postill. Evangelischer Wahrheit und recht Catholischer Lehre uber die Evangelia...*, Meintz 1558 (Sd 597).

²⁸ Michał Helding (1506-1561), biskup Merseburga. Głoszone przez niego kazania w katedrze moguńskiej zostały wydane jako katechizm w Moguncji w 1549 i 1558. Por. L.ThK t. V, 207.

²⁹ Franciszek Polygranus OFM (+ 1550), wybitny kaznodzieja i polemista. Napisał i wydał cenione homilie i objaśnienia Męki Pańskiej, wydane w Kolonii w latach 1557 i 1560-1563. L.ThK 1936 t. VIII, 359.

³⁰ Constitutiones, § 4.

³¹ Tamże, § 42.

³² Bartłomiej z Pizy (San Concordio) (1260-1347), kaznodzieja i pisarz teologiczny. Był autorem *Summa de casibus conscientiae* (*Summa pisana*), która w XV w. została uzupełniona przez Mikołaja z Osio i Aniola Carletti. Por. S. Witek: Bartłomiej z San Concordio, EK II, 81.

³³ Sylwester Prieras (1456-1520) OP, filozof i polemista, pierwszy przeciwnik Lutra we Włoszech. Autor książki *Summa summarum, quae Silvestrina dicitur*, wydanej w Lyonie w 1519 r., stanowiącej praktyczny podręcznik teologii moralnej. Por. L.ThK 1963 t. VIII, 735. W bibliotece pofranciszkańskiej w Braniewie znajdowała się *Sylvestri summa*. Por. J. Obląk, jw. s. 13.

³⁴ Bl. Anioł Carletti de Clavasio (Chiavasio) OFM (1411-1495), teolog, kanonista i moralista. Był autorem traktatu *Summa casuum conscientiae* zwanego również *Summa angelica*. Por. H. Fros: Anioł Carletti z Clavasio, EK I, 613. Biblioteka WSD w Olsztynie posiada egzemplarz *Summy*, wydanej w Hagenaw 1505 r. (Sd 59). Kilka egzemplarzy *Summy* posiadała biblioteka seminaryjna w Braniewie. Por. J. Obląk, jw. s. 12, 25.

³⁵ Jan Polanco SI (1516-1577). Był autorem m.in. *Breve directorium confessoriorum*, wydawane w Rzymie 1554, Łowiczu 1566, Krakowie 1886. Por. Podręczna Encyklopedia Kościelna, Warszawa 1913 t. XXX, 283. Dla biblioteki seminaryjnej w Braniewie zakupiono 9 egzemplarzy tego podręcznika. Por. J. Obląk, jw. s. 24.

³⁶ Constitutiones, jw. § 12.

³⁷ Tamże, § 58.

³⁸ Tamże, § 14, 16.

³⁹ Tamże, § 11.

stwo nie traktuje ich jako grzechy. Duszpasterze powinni też przypomnieć, że rozpustnicy, cudzołożnicy, złodzieje, skąpcy, opilecy, włamywacze, nie wejdą do Królestwa Bożego [1 Kor 6, 10].

Jeżeli w jakiejś parafii są wierni, używający języka niemieckiego i polskiego, zaleca się, aby proboszcz miał wikariusza, któryby głosił kazania i spowiadał w drugim z tych języków. Jeżeli to niemożliwe, powinien proboszcz to czynić sam, skoro zna oba języki, lub korzystać z pomocy tłumacza.

Jeżeli z braku duchowieństwa proboszcz ma dwa kościoły do obsługi powinien w nich na przemian służbę Bożą sprawować i głosić kazania¹⁰.

Przy udzielaniu sakramentów św. duszpasterz ma zadbać, aby nie doszło do żadnego zamieszania, ani schizmy w kościele Bożym, aby wszystkie modlitwy, obrzędy były odprawiane według przepisanego rytu, a wierni pouczeni o działaniu sakramentu¹¹.

Chrzest powinien być udzielany w kościele a nie poza nim, i bez omijania uroczystych obrzędów i modlitw. Synod przypominał, aby wiernym często objaśniać znaczenie obrzędów chrzcielnych. Rodzice chrzestni powinni być ludźmi dorosłymi i dobrze pouczeni w sprawach wiary, a przy chrzcie św. zaznajomieni ze swoimi obowiązkami. Skoro tylko ochrzczone dziecko dojrzało, powinni je sami nauczyć Wyznania wiary, Modlitwy Pańskiej, przykazań Bożych i zatroszczyć się, aby prowadziło życie chrześcijańskie.

Do pełnienia obowiązku rodziców chrzestnych nie należy dopuszczać herezyków i ludzi spoza wspólnoty kościelnej¹².

Synod w Lidzbarku polecał, aby proboszczowie posiadali przy swoich kościołach księgi do zapisu udzielanych chrztów i zawieranych małżeństw i odnotowywali w nich udzielane sakramenty św.¹³.

W odpowiednim czasie proboszczowie powinni pouczać wiernych o sakramencie bierzmowania.

Wiernym należy przypominać, iż są zobowiązani przynajmniej w niedzielę i święta do wysłuchania Mszy św., a także trzeba ich pouczyć o treści Mszy św., a upomnieć tych, którzy wychodzą przed jej zakończeniem. Synod przypominał przy tej okazji niektóre przepisy liturgiczne, zwracając uwagę na to, by śpiewano tylko pieśni aprobowane¹⁴.

Proboszczowie powinni pouczać wiernych o pokucie i zachęcać ich do prawdziwego żalu, do dwukrotnej spowiedzi w okresie wielkiego postu: przed niedzielą *Lazarus* i świętem Zmartwychwstania Pańskiego¹⁵.

Proboszcz powinien namaszczać chorych, znajdujących się w niebezpieczeństwie śmierci olejami św., w łączności z modlitwami przyjętymi przez Kościół. Synod polecił częste przypomnianie wiernym o właściwym działaniu sakramentu chorych¹⁶.

Każdy proboszcz miał obowiązek zaznajomić swoich wiernych z kanonem Soboru Trydenckiego *Tametsi* (sesja 24, k. 1), a narzeczonych ze znaczeniem sakramentu małżeństwa. Synod podawał szczegółowo obowiązki proboszcza wobec osób zamieszkałych, pragnących zawrzeć małżeństwo.

¹⁰ Tamże, § 17.

¹¹ Tamże, § 27.

¹² Tamże, § 25 n.

¹³ Tamże, § 13.

¹⁴ Tamże, § 28-32.

¹⁵ Tamże, § 40.

¹⁶ Tamże, § 44.

Uchwały synodalne Hozjusza wchodziły w życie. Zakres ich realizacji wymagałby odrębnych badań. Tu ograniczę się tylko do stwierdzenia, iż na 9 autorów proponowanych w uchwałach synodalnych w Bibliotece Warmińskiego Seminarium Duchownego dochowały się 4 traktaty, mianowicie Jana Łicka, Jana Hoffmeistera, Jana Ferusa i Anioła de Clavasio. Książki innych autorów notują katalogi byłych bibliotek. Dużym zainteresowaniem cieszyły się podręczniki penitencjarne Jana Polanco *Breve directorium ad confessarium*, zakupione aż w 9 egzemplarzach dla Seminarium Braniewskiego i Anioła de Clavasio *Summa angelica de casibus conscientiae*, która w tymże Seminarium znajdowała się w trzech egzemplarzach⁴⁷.

Hozjusz z każdym rokiem był coraz bardziej pochłonięty sprawami Kościoła w Polsce i w Europie. Wydaje się więc, że realizacja potrydenckiego programu duszpasterskiego następowała głównie dzięki zapobiegliwości biskupa Marcina Kromera, najpierw koadiutora, a potem ordynariusza warmińskiego, jak i w zwołaniu kolejnych synodów w latach 1575, 1577 i 1582⁴⁸, precyzujących program duszpasterski synodu lidzbarskiego.

I tu można by już mówić o dalszym etapie duszpasterstwa potrydenckiego, może nie tyle Hozjusza, co właśnie Kromera.

Kromer nawiązując do eklezjologicznej koncepcji duszpasterstwa Stanisława Hozjusza, przyrównał kapłana do głowy, która rządzi innymi członkami ciała. Kromer, podobnie jak Hozjusz, wymagał od duszpasterzy odpowiedniego przygotowania intelektualnego i przykładowego życia. Uważał, że lud należy pouczać przy każdej okazji, wykorzystując w tym celu sprawowanie sakramentów świętych, którym przypisywał duże znaczenie. Kromerowi chodziło bowiem nie tylko o podkreślenie zbawczej misji Chrystusa, lecz również o wykazanie, że sakramenty święte łączą człowieka z Bogiem, otwierają i umacniają drogę człowieka do zbawienia⁴⁹.

Kończąc i odpowiadając na postawiony problem: Jakie były koncepcje duszpasterskie Stanisława Hozjusza na przykładzie jego działalności w diecezji warmińskiej, skłaniałbym się do następujących stwierdzeń:

Hozjusz pojmował duszpasterstwo eklezjologicznie. Jedność Kościoła — Mistycznego Ciała Chrystusa, leżała u podstaw duszpasterskiej motywacji biskupa Stanisława Hozjusza.

Wiara i łaska, doktryna i sakramenty święte, to istotne elementy żywego Kościoła, na których opierają się koncepcje duszpasterskie biskupa Stanisława Hozjusza.

W okresie przedtrydenckim zasadniczym celem duszpasterstwa Hozjusza było powstrzymanie rozpadającej się jedności Kościoła katolickiego, w oparciu o środki doktrynalne i bezpośrednio oddziaływanie na wiernych.

W okresie potrydenckim duszpasterstwo biskupa Stanisława Hozjusza, opierając się na uchwałach Soboru Trydenckiego, zmierzało do umacniania Kościoła przez posługiwanie się środkami doktrynalnymi i poszerzonym zakresem środków sakramentalnych oraz przez pośrednie oddziaływanie na wiernych. Temu celowi podporządkowane były: założone przez Hozjusza Seminarium Duchowne w Braniewie i zwołany do Lidzbarka Warmińskiego w 1565 roku synod diecezjalny.

⁴⁷ Por. przypisy 25-29.

⁴⁸ J. Sojka: Ustawodawstwo synodalne biskupa Marcina Kromera (+ 1589), *Studia Warmińskie* 1970 t. X s. 341 nn.

⁴⁹ M. Jabłoński, *iw.* s. 315.

DIE SEELSORGERISCHEN IDEEN VON BISCHOF STANISLAUS HOSIUS AUF GRUND
SEINER TÄTIGKEIT IN DER DIOZESE ERMLAND

ZUSAMMENFASSUNG

Hosius hat die Seelsorge eklesiologisch verstanden. Die Einheit der Kirche — des Mystischen Leibes Christi, war bei Hosius der Hauptbeweggrund für seine seelsorgerische Motivation.

Der Glaube und die Gnade, die Lehre und die hl. Sakramente, sind bei Hosius prinzipielle Elemente der lebendigen Kirche, auf denen sich die seelsorgerischen Ideen von Hosius stützen.

In der vortridentinischen Zeit wollte Hosius vor allem die auseinanderfallende Einheit der Kirche mit Hilfe von doktrinalen Mitteln und durch die direkte Beeinflussung auf die Gläubigen, aufhalten.

In der nachtridentinischen Zeit ging es Hosius, der sich auf die Beschlüsse des Tridentinischen Konzils stützte, auf die Befestigung der Kirche mit Hilfe von doktrinalen Mitteln und einem grösseren Anwendungsbereich von den hl. Sakramenten, sowie durch indirekte Beeinflussung auf die Gläubigen. Diesem Ziel sollten das von Hosius gegründete Priesterseminar und die Diözesansynode im Jahre 1565 dienen.

Die seelsorgerischen Ideen von Hosius wurden weiter durch die bischöfliche Tätigkeit von Bischof Martin Kromer verwirklicht.